

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΟΥ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Γιώργος Λιοδάκης, καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας,
Γενικό Τμήμα Πολυτεχνείου Κρήτης

1. Εισαγωγή

Η διαμόρφωση και άσκηση οικονομικής πολιτικής προσδιορίζεται συγκεκριμένα από τις εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και από τους συσχετισμούς οικονομικής δύναμης και πολιτικής εξουσίας. Μέσα στα πλαίσια μιας ταξικής κοινωνίας και του κυρίαρχου σήμερα καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η οικονομική πολιτική αποκτά ένα ειδικό χαρακτήρα και ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Τα θεμελιακά ερωτήματα που ανακύπτουν στην περίπτωση αυτή αφορούν το για ποιον διαμορφώνεται και ασκείται η οικονομική πολιτική, με ποιους στόχους και προσανατολισμούς και με ποια μέσα. Η κρίσιμη σημασία της οικονομικής πολιτικής πηγάζει από το γεγονός ότι η εφαρμογή της επηρεάζει καθοριστικά το συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής και διανομής του προϊόντος (και της υπεραξίας) σε κοινωνικό επίπεδο, την αναδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων και τις παραπέρα κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής, τεχνολογικής, οικολογικής και πολιτισμικής ανάπτυξης. Η κρισιμότητα αυτή της οικονομικής πολιτικής την καθιστά επίδικο αντικείμενο τόσο θεωρητικής διαμάχης, όσο και έντονης κοινωνικής σύγκρουσης και ταξικής πάλης.

Μια κρίσιμη σύγκρουση για τον πρακτικό πολιτικό προσδιορισμό της οικονομικής πολιτικής αφορά το αν και κατά πόσον η υπό διαμόρφωση και εφαρμογή οικονομική πολιτική εντάσσεται στα πλαίσια μιας κοινωνικής διαχείρισης και πιθανότατα μεταρρύθμισης του υπάρχοντος συστήματος, ή αν αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης αντικαπιταλιστικής μεταρρύθμισης και ενός επαναστατικού αγώνα για το μετασχηματισμό του υπάρχοντος συστήματος. Στην πρώτη περίπτωση, οι στόχοι της διαχειριστικής-μεταρρυθμιστικής (ρεφορμιστικής) πολιτικής υποτάσσονται στα κριτήρια ορθολογισμού και στις πρακτικές ανάγκες του υπάρχοντος συστήματος, ενώ απορρίπτο-

νται οι στόχοι και οι απαιτήσεις που είναι ασυμβίβαστοι με τη διατήρηση του συστήματος. Στη δεύτερη περίπτωση, οι στόχοι της οικονομικής πολιτικής και του κοινωνικού μετασχηματισμού έχουν ως πρωταρχικό γνώμονα την ικανοποίηση των βασικών αναγκών των εργαζομένων και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου (βλ. MacEwan 1999, 15, 155-57). Η συγκεκριμένη, βέβαια, έκβαση αυτής της σύγκρουσης εξαρτάται από την κοινωνικο-ιστορική συγκυρία και από τους υφιστάμενους κοινωνικούς συσχετισμούς.

Οι κοινωνικο-διαρθρωτικές συνθήκες του καπιταλισμού έχουν ιδιαίτερη σημασία και στις δύο από τις προαναφερόμενες περιπτώσεις, είτε για τη διαμόρφωση της κατάλληλης οικονομικής πολιτικής για την ομαλή αναπαραγωγή και τη συντήρηση του υπάρχοντος συστήματος, είτε για τη συγκρότηση της αναγκαίας πολιτικής επαναστατικού μετασχηματισμού του συστήματος.

Οι φορείς διαμόρφωσης και άσκησης της οικονομικής πολιτικής αποτελούν επίσης μια κρίσιμη παράμετρο του εξεταζόμενου ζητήματος. Μέσα στα καπιταλιστικά πλαίσια, το αστικό κράτος και η κυβέρνηση του κάθε κράτους αποτελούν βεβαίως τον προνομιακό φορέα διαμόρφωσης και άσκησης οικονομικής πολιτικής. Ανάλογα, όμως, με τις συγκεκριμένες κοινωνικές και συγκυριακές συνθήκες, και άλλοι φορείς, όπως όμιλοι ιδιωτικών συμφερόντων, συνδικάτα, κοινωνικά κινήματα, μη κυβερνητικές οργανώσεις (NGOs), ΟΤΑ και κοινότητες ή κοινωνικές ομάδες, μπορεί να συμμετέχουν, σε έναν ορισμένο βαθμό, στη διαμόρφωση και άσκηση οικονομικής πολιτικής σε εθνικό, κλαδικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο. Βαρύνουσα, βέβαια, σημασία έχει εδώ ο ταξικός χαρακτήρας του κράτους, η συγκεκριμένη του συγκρότηση ως αποκρυστάλλωση των σχέσεων εξουσίας που πηγάζουν από τις κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής, και ο μεταβαλλόμενος ρόλος του μέσα στα σημερινά πλαίσια της ραγδαίας διεθνοποίησης της παραγωγής και του κεφαλαίου. Αλλά και η σχετική εξουσία και ο ρόλος των υπόλοιπων φορέων στη διαμόρφωση και στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής προσδιορίζεται επίσης από τα κοινωνικο-διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και τα συγκυριακά δεδομένα σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση.

Όπως γίνεται ήδη φανερό από τα προηγούμενα, η διερεύνηση των συνθηκών και των όρων διαμόρφωσης και άσκησης οικονομικής πολιτικής στις σημερινές συνθήκες προϋποθέτει μια επαρκή ανάλυση των δομικών χαρακτηριστικών του σημερινού σταδίου ανάπτυξης του καπιταλισμού, καθώς και του μεταβαλλόμενου ρόλου του κράτους μέσα στις νέες αυτές συνθήκες.

2. Το νέο στάδιο του Ολοκληρωτικού Καπιταλισμού και ο μεταβαλλόμενος ρόλος του κράτους

Στην προσπάθεια διερεύνησης των νέων διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του καπιταλισμού έχουμε αλλού απορρίψει την κυρίαρχη αγοραία αντίληψη περί «παγκοσμιοποίησης», η οποία συγκαλύπτει τον ηθελημένο, σε μεγάλο βαθμό, χαρακτήρα της πα-

γκοσμιοποίησης, που αντανακλά την ταξική στρατηγική του διεθνούς κεφαλαίου, και τη θεωρεί ως μια αναπόφευκτη και προοδευτική αναγκαιότητα, που επιβάλλει την αύξηση της ανταγωνιστικότητας κάθε επιμέρους χώρας. Ταυτόχρονα απορρίφθηκε και η συναφής (πολιτικά) φιλελεύθερη αντίληψη, που θεωρεί ότι η ραγδαία επέκταση των πολυεθνικών εταιρειών οδηγεί στη διάβρωση και ουσιαστική κατάργηση των εθνικών κρατών (βλ. Λιοδάκης 2000α, 2000β). Έχουμε επίσης απορρίψει την κεντροαριστερή νεο-μαρξιστική, ή μαρξίζουσα προσέγγιση ορισμένων ερευνητών, η οποία αρνείται ουσιαστικά την παγκοσμιοποίηση ως πραγματική τάση και τονίζει τη συνεχιζόμενη σπουδαιότητα των εθνικών κρατών ή την αυξανόμενη σημασία των αντιθέσεων μεταξύ κρατών και γεωπολιτικών μπλοκ (βλ., μεταξύ άλλων, Hirst and Thompson 1992, 1996, Μηλιός 1997, Βεργόπουλος 1998, 1999, Brenner 1998, Weiss 1998, Πελαγίδης 1999, Τομπάζος 1999, Sutcliffe and Glyn 1999, Wood 1999, Amin 2000). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η τάση παγκοσμιοποίησης δεν αποτελεί ιστορικά νέο φαινόμενο και όλες οι διαδικασίες καπιταλιστικής διεθνοποίησης εξακολουθούν να βασίζονται σταθερά σε συγκεκριμένα εθνικά κράτη και να προωθούνται από αυτά.

Αντίθετα, υιοθετούμε μια τρίτη προσέγγιση, η οποία εστιάζεται θεμελιακά στη σχέση κεφαλαίου-εργασίας, απορρίπτει την αντίληψη περί «κατάργησης» του κράτους και αναγνωρίζει την αυξανόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, που οδηγεί σε μια αποφασιστική, μολονότι εξαιρετικά ανισομερή, διεθνοποίηση της διαδικασίας καπιταλιστικής συσσώρευσης (βλ. Guttman 1994, Bryan 1995, Dicken 1998, Van Apeldoorn 1998, Yaghmaian 1998, Burbach and Robinson 1999, Robinson and Harris 2000). Η προσέγγιση αυτή επισημαίνει ταυτόχρονα μια αξιοσημείωτη μεταβίβαση κρατικών οικονομικών λειτουργιών προς υπερεθνικούς οργανισμούς και τονίζει την τρέχουσα σημαντική αναδιοργάνωση και διεθνοποίηση του κράτους (βλ. Holloway 1994, 1995, Shaw 1997, Yaghmaian 1998). Το κράτος θεωρείται ότι, μολονότι αποτελεί πεδίο ταξικής πάλης, προωθεί ενεργά ή διευκολύνει τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, ενώ καθορίζει-ται το ίδιο, σε μεγάλο βαθμό, από την αυξανόμενη αυτή διεθνοποίηση.

Τα διαθέσιμα στοιχεία επιβεβαιώνουν πράγματι την ύπαρξη σημαντικών διαρθρωτικών και ποιοτικών αλλαγών, ιδίως κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο ή τριών δεκαετιών, που μαρτυρούν μια νέα στροφή στην ιστορία του καπιταλισμού (βλ. Guttman 1994, 6-9, Dicken 1998, UNCTAD 1998, 1-12, Burbach and Robinson 1999). Τα νέα αυτά δεδομένα μας επιτρέπουν να κάνουμε λόγο (βλ. Λιοδάκης 2000α) για ένα νέο αναδυόμενο στάδιο του καπιταλισμού, το οποίο έχουμε ονομάσει *ολοκληρωτικό καπιταλισμό*, υπονοώντας με τον όρο αυτό τόσο την τάση διεθνικής οικονομικής ολοκλήρωσης, όσο και τις ολοκληρωτικές κοινωνικοπολιτικές πρακτικές που κυριαρχούν στα πλαίσια του σημερινού παγκόσμιου καπιταλισμού. Ο χαρακτήρας του ολοκληρωτικού καπιταλισμού προσδιορίζεται ειδικότερα: (α) από την οριζόντια οικονομική ενοποίηση σε περιφερειακό επίπεδο και μια ραγδαία ολοκλήρωση (διεθνοποίηση μάλλον παρά παγκοσμιοποίηση) σε παγκόσμιο επίπεδο, (β) από μια κάθετη και εις βάθος ανάπτυξη του καπιταλισμού, που αφορά την εντυπωσιακή συγκέντρωση του κεφαλαίου, τη ραγδαία εξάπλωση και κυριαρχία των πολυεθνικών και πολυκλαδικών

ομίλων, τη στρατηγική ανασυγκρότηση του κεφαλαίου, η οποία δεν αφορά μόνο τη σφαίρα της κυκλοφορίας (ανταγωνισμός-μονοπώλιο), αλλά κυρίως την εκμετάλλευση της εργασίας στην ίδια τη σφαίρα της παραγωγής, και την πλήρη υπαγωγή της επιστήμης, της τεχνολογίας, της φύσης και της εργασίας στο κεφάλαιο, και (γ) από τις συνυφασμένες με τα δύο προηγούμενα στοιχεία σχέσεις εξουσίας και ταξικής (αστικής) κυριαρχίας, που εκδηλώνονται με ένα πλήθος αντιδημοκρατικών και απολυταρχικών διαδικασιών και πρακτικών. Το νέο στάδιο του *ολοκληρωτικού καπιταλισμού* θεωρείται όχι άρνηση αλλά διαλεκτική υπέρβαση του *ιμπεριαλισμού*, με τη λενινιστική έννοια του όρου, και δεν έχει καμιά σχέση με αντιλήψεις *υπερ-ιμπεριαλιστικού* τύπου, καθώς δεν συνεπάγεται έναν ενοποιημένο και ειρηνικό κόσμο, απαλλαγμένο από αντιθέσεις.

Με τη ραγδαία διεθνοποίηση του κεφαλαίου, τόσο η διαλεκτική διαπλοκή των επιμέρους κυκλωμάτων του κεφαλαίου, η λειτουργία του νόμου της αξίας και η ίδια η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου, όσο και η διαμόρφωση των θεσμικών και οικονομικών όρων για την ανάπτυξη και συσσώρευση του κεφαλαίου έχουν αποκτήσει έναν αυξανόμενο διεθνικό (transnational) χαρακτήρα. Με τη διεθνική αυτή ανάπτυξη του κεφαλαίου, ως κοινωνικής σχέσης της παραγωγής, τείνουν επίσης αντίστοιχα να διαμορφωθούν σε διεθνές επίπεδο οι βασικές κοινωνικές τάξεις του καπιταλισμού. Ορισμένοι μάλιστα συγγραφείς (βλ. Robinson and Harris 2000) έχουν εύστοχα επισημάνει την ανάπτυξη μιας διεθνικής αστικής τάξης (ΔΑΤ), η οποία δεν συνεπάγεται βέβαια την κατάργηση των επιμέρους εθνικών οικονομιών ή των επιμέρους εθνικών αστικών τάξεων, αλλά συντίθεται από τα πλέον διεθνοποιημένα τμήματα των εθνικών αυτών τάξεων.

Πάνω στην αναδυόμενη αυτή νέα ταξική συγκρότηση τείνουν αντίστοιχα να αναπτυχθούν και οι αναγκαίοι κρατικοί θεσμοί και μηχανισμοί και να διαμορφωθεί το αναδυόμενο πλέον διεθνικό κράτος (ΔΚ), που είναι κατ' ουσίαν το κράτος του διεθνικού κεφαλαίου (βλ. Robinson and Harris 2000, Λιοδάκης 2000β). Το νέο αυτό κρατικό μόρφωμα προκύπτει από ένα μεγάλο αριθμό διεθνών οργανισμών (Παγκόσμια Τράπεζα, ΔΝΤ, ΠΟΕ, ΟΟΣΑ, ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, ΔΕΕ κ.λπ.), πολιτικοοικονομικών φόρουμ (G7, Τριμερής Επιτροπή, Διεθνές Οικονομικό Φόρουμ κ.λπ.) και πολυμερών συμφωνιών όπως η Πολυμερής Συμφωνία για τις Επενδύσεις (ΠΣΕ) κ.α., καθώς και από το σύνολο των ρυθμιστικών πολιτικών και των μέτρων που προωθούνται για την ανάπτυξη του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα. Το διεθνικό αυτό κράτος, το οποίο υπερβαίνει τους όρους της τοπικότητας και της επικράτειας, δεν συνεπάγεται την κατάργηση των επιμέρους εθνικών κρατών. Αν και τα εθνικά κράτη διατηρούν ένα σημαντικότατο (συμπληρωματικό) ρόλο, η σχετική τους αυτονομία περιορίζεται, καθώς τα σημαντικότερα ζητήματα στρατηγικής σημασίας, που αφορούν ιδιοκτησιακά δικαιώματα, τις αναγκαίες προσαρμογές θεσμών και τους προσανατολισμούς και οικονομικούς όρους για την ανάπτυξη και συσσώρευση του κεφαλαίου, καθορίζονται πλέον και διευθετούνται σε ένα διεθνές επίπεδο (κύρια από το ΔΚ).

Τα εθνικά κράτη διατηρούν, βέβαια, ένα σημαντικό μέρος των παραδοσιακών

τους λειτουργιών, που περιλαμβάνουν, όπως είναι γνωστό, την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, τη δημιουργία των απαραίτητων υποδομών και τη διευκόλυνση/προώθηση της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου, τη διαμεσολάβηση της συγκρουσιακής σχέσης κεφαλαίου-εργασίας με στόχο τη βελτίωση της κερδοφορίας και των συνθηκών αξιοποίησης του κεφαλαίου, τη διαμεσολάβηση και εξομάλυνση των εσωτερικών αντιθέσεων του κεφαλαίου και την (ιδεολογική) νομιμοποίηση του τρόπου και πρότυπου ανάπτυξης, με στόχο τη διασφάλιση της αναγκαίας κοινωνικής συνοχής. Όμως, η διεθνοποίηση του εθνικού κράτους και, παράλληλα, η διαμόρφωση ενός νέου ΔΚ έχουν ως αποτέλεσμα τη μεταβίβαση ορισμένων από τις πλέον θεμελιακές και στρατηγικές λειτουργίες από τα επιμέρους εθνικά κράτη προς το ΔΚ. Οι λειτουργίες αυτές δεν αφορούν μόνο ζητήματα τάξης και ασφάλειας (τρομοκρατία, διεθνής στρατιωτική πειθάρχηση, «ανθρώπινα δικαιώματα» κ.λπ.), αλλά και κείριας σημασίας ζητήματα όπως η διαμόρφωση και διασφάλιση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, η αξιοποίηση φυσικών πόρων και η προστασία του περιβάλλοντος, η προώθηση της ανάπτυξης των αγορών και του κεφαλαίου σε διεθνές επίπεδο, η ανάπτυξη και αξιοποίηση της επιστήμης και της τεχνολογίας, η διαμόρφωση νέων προτύπων εργασιακών σχέσεων και δικαιωμάτων και η διαμόρφωση εν γένει των κοινωνικών σχέσεων με στόχο τη βελτίωση της κερδοφορίας και των δυνατοτήτων αξιοποίησης του κεφαλαίου.

Το εθνικό κράτος διατηρεί επίσης ένα σημαντικό μέρος της ισχύος του. Αναδιατάσσει τις λειτουργίες και τους στόχους του, λειτουργώντας συμπληρωματικά προς τους διεθνείς οργανισμούς και τις ρυθμίσεις του ΔΚ και μέσα στα πλαίσια μιας επιλεκτικής απορύθμισης, που επιβάλλεται από την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη πολιτική, και περιλαμβάνει τον περιορισμό των κοινωνικών δαπανών (του «κράτους κοινωνικής πρόνοιας») και μια υπερδιόγκωση των δαπανών και δραστηριοτήτων που αφορούν τους εξοπλισμούς, τις υποδομές για την ανάπτυξη του κεφαλαίου και τους ιδεολογικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς. Έτσι, το εθνικό κράτος αναλαμβάνει έναν περισσότερο εκτελεστικό ρόλο, ο οποίος περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη συγκεκριμένη θεσμική διαμόρφωση που εξυπηρετεί την ανάπτυξη του κεφαλαίου, την κατασκευή έργων υποδομής και την κοινωνικο-ιστορική προσαρμογή, και ως εκ τούτου τη νομιμοποίηση της ασκούμενης πολιτικής. Είναι, όμως, δύσκολο, σε κρίσιμους και στρατηγικούς τομείς που σχετίζονται με την εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων και τη διαμόρφωση των πιο βασικών συνθηκών για την ανάπτυξη του κεφαλαίου, να εντοπίσει κανείς πολιτικές που διαμορφώνονται αυτόνομα από τα εθνικά κράτη και δεν εκπορεύονται από τις στερεότυπες συνταγές του ΔΝΤ, από τις οδηγίες άλλων διεθνών οργανισμών και από τα κεντρικά όργανα της Ε.Ε. σε ό,τι αφορά τα κράτη-μέλη της τελευταίας. Δεν είναι παράδοση, επομένως, η ομοιογενοποιητική τάση που επιβάλλει η ραγδαία διεθνοποίηση σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση οικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής. Οι συνέπειες του γεγονότος αυτού είναι κρίσιμες, καθώς τείνει να περιορίζει τις δυνατότητες μιας ουσιαστικής προσαρμογής («embeddedness») της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης πολιτικής στα ιστορικά και κοινωνικά δεδομένα κάθε επιμέρους χώ-

ρας (βλ. Sherrer 1994, Van Apeldoorn 1998, Kirshner 1999), και έτσι καθιστά ουσιαστικά ανεδαφικές τις διάφορες εθνικιστικές ή σοσιαλδημοκρατικές ουτοπίες.

Μέσα σ' αυτά, λοιπόν, τα διεθνή κοινωνικοοικονομικά και θεσμικά πλαίσια είναι ανάγκη να διερευνήσουμε ειδικότερα τους υλικούς (οικονομικούς) όρους και τους προσανατολισμούς στη διαμόρφωση και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής, τόσο από τους επιμέρους φορείς του ΔΚ, όσο και από τα επιμέρους εθνικά κράτη.

3. Διεθνείς καθορισμοί και προσανατολισμοί της οικονομικής πολιτικής

Η ανάλυση των συνθηκών διαμόρφωσης και άσκησης οικονομικής πολιτικής προϋποθέτει κατ' αρχάς, και σε κάθε περίπτωση, μια *διερεύνηση των αντικειμενικών συνθηκών και των αναγκών* που πρόκειται να αντιμετωπιστούν. Μέσα στις σημερινές συνθήκες και με τους επικρατούντες ταξικούς συσχετισμούς σε διεθνές επίπεδο, είναι πρωτίστως οι ανάγκες του κεφαλαίου, και όχι αναγκαία του κοινωνικού συνόλου, που πρόκειται να υπηρετηθούν από την κυρίαρχη οικονομική πολιτική. Σε ό,τι αφορά, λοιπόν, τις αντικειμενικές συνθήκες, και πέραν των διαρθρωτικών-δομικών χαρακτηριστικών του νέου σταδίου ανάπτυξης του καπιταλισμού που σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η κρίση του συστήματος, που με ορισμένες διακυμάνσεις διαρκεί από τα μέσα της δεκαετίας του '70, διαμορφώνει ορισμένες από τις βασικότερες ανάγκες για άσκηση οικονομικής πολιτικής. Από αυτή την άποψη είναι ανάγκη να κατανοηθεί ότι πρόκειται πρωταρχικά για μια κρίση αξιοποίησης και δομικής υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και όχι για μια κρίση υποκατανάλωσης και ανεπαρκούς ζήτησης (βλ., π.χ., Τομπάζος 1999, 119), αλλά ούτε και για κρίση που προκύπτει από την «παγκοσμιοποίηση» (Τομπάζος 1999, 15), μολονότι η ραγδαία διεθνοποίηση του κεφαλαίου, και ιδιαίτερα του χρηματιστικού, ενισχύει ορισμένα κρισιακά φαινόμενα και αυξάνει τη συστημική αστάθεια. Απεναντίας, είναι ανάγκη να κατανοήσουμε την τάση περιφερειακής και διεθνικής οικονομικής ολοκλήρωσης ως προσπάθεια για την υπέρβαση της κρίσης του κεφαλαίου (βλ. Van Apeldoorn 1998, Albo and Zuege 1999). Με αυτή την έννοια, επίσης, η διεθνοποίηση θα πρέπει να θεωρηθεί, σε μεγάλο βαθμό, ως αποτέλεσμα των δυνάμεων της αγοράς και των εγγενών αναγκών του κεφαλαίου και όχι ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης των νέων τεχνολογιών (πληροφορικής, επικοινωνιών κ.λπ.), μολονότι η ανάπτυξη αυτή των νέων τεχνολογιών εξυπηρετεί τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Δεν είναι, δηλαδή, μια εξωγενής και αυτόνομη ανάπτυξη της τεχνολογίας, που δημιουργεί δυνατότητες παγκοσμιοποίησης ή παγκοσμιοποιημένα προβλήματα (οικονομικών ανισοτήτων, αστάθειας και υποβάθμισης του περιβάλλοντος), αλλά μια ενδογενής και κοινωνικά καθορισμένη τεχνολογία, που αναπτύσσεται για να υπηρετήσει τις ανάγκες του κεφαλαίου, με όλες τις ενδεχόμενες επιπτώσεις. Κατανοώντας επίσης το ρόλο του χρήματος και της πίστης ως μέσου υποταγής και ελέγχου της εργασίας, και την υπερ-επέκταση της πίστης κατά τις τελευ-

ταίες δεκαετίες ως ένδειξη κρίσης και ανεπαρκούς υποταγής της εργασίας από το κεφάλαιο, μέσα στην παραγωγική διαδικασία, μπορούμε ταυτόχρονα να αντιληφθούμε ότι οι προσπάθειες αντιμετώπισης της γενικευμένης κρίσης διεθνώς οδηγούν σε θεμελιακές (ιστορικές) αναδιρθρώσεις των σχέσεων εξουσίας που, μεταξύ άλλων, συντελούνται με την απελευθέρωση του νομισματοπιστωτικού μηχανισμού και τη δραστική αναδιανομή μέσω των χρηματιστηρίων (βλ. Bonefeld and Holloway 1995, 211-13, Cleaver 1995, 149).

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, και με την προφανή χρεοκοπία και απονομιμοποίηση της κενύσιανής παρέμβασης, που σηματοδότησε η παρατεταμένη κρίση της δεκαετίας του '70, δεν είναι τυχαίο ότι επιβλήθηκε μια μονεταριστική πολιτική και μια γενικότερη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, η οποία υιοθετήθηκε σταδιακά σε διεθνές επίπεδο (βλ. Bonefeld and Holloway 1995: 215-16). Με την κατάρρευση του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», κατά τα τέλη της δεκαετίας του '80, ο θριαμβεύων πλέον καπιταλισμός, ενώ κατατρύχεται ο ίδιος από εντεινόμενες αντιθέσεις και μια βαθιά και παρατεταμένη κρίση, προβάλλει σε θεωρητικό και ιδεολογικό επίπεδο, μέσω των ιδεολογικών του εκπροσώπων, «το τέλος της ιστορίας» και το δόγμα ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση» (There is no alternative, TINA) στην κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη πολιτική (βλ. MacEwan 1999, 6, 8). Η νεοφιλελεύθερη πολιτική που επιβλήθηκε σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του '70 περιλαμβάνει, όπως είναι γνωστό, όχι μόνο τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης και την υποβάθμιση της δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά και την αποδόμηση του «κοινωνικού κράτους», την απελευθέρωση των αγορών και των διεθνών ροών εμπορευμάτων και κεφαλαίου, την ιδιωτικοποίηση σημαντικών οικονομικών τομέων, τη συρρίκνωση των εισοδημάτων των μισθωτών και την επιβολή αντικοινωνικών μεταρρυθμίσεων στους τομείς της παιδείας, της υγείας και της κοινωνικής ασφάλισης. Με την απελευθέρωση των δυνάμεων της αγοράς, οδήγησε επίσης σε μια ραγδαία υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Στα πλαίσια της νεοφιλελεύθερης προσέγγισης, η νομισματική πολιτική αποκτά ένα σοβαρότερο ρόλο και, ήδη από το 1979 (Σύνοδος Κορυφής του G5 στο Τόκιο), ο έλεγχος του πληθωρισμού αντικαθιστά ως πρώτη προτεραιότητα το στόχο της πλήρους απασχόλησης και των χαμηλών επιτοκίων, καθώς θεωρήθηκε ότι η διασφάλιση νομισματικής σταθερότητας θα ενίσχυε τη δυναμική της οικονομικής μεγέθυνσης και, σε τελική ανάλυση, επίσης το επίπεδο απασχόλησης.

Οι οικονομικές αυτές πολιτικές επιβλήθηκαν διεθνώς, είτε μέσα από ιδεολογικούς μηχανισμούς είτε μέσω συγκεκριμένων κατευθύνσεων (οδηγιών) από διάφορους διεθνείς οργανισμούς και σταθεροποιητικών προγραμμάτων που επιβλήθηκαν ως όροι δανεισμού σε διάφορα εθνικά κράτη. Είναι γνωστός, και απολογιστικά οικτρός, ο ρόλος που διαδραμάτισαν, απ' αυτή την άποψη, ορισμένοι διεθνείς οργανισμοί, όπως η Διεθνής Τράπεζα και το ΔΝΤ, καθώς και το στερεότυπο περιεχόμενο (δημοσιονομική λιτότητα, ιδιωτικοποιήσεις, υποτίμηση και απελευθέρωση των εξωτερικών συναλλαγών) των προγραμμάτων προσαρμογής που επέβαλαν αδιακρίτως σε ένα πλήθος αναπτυσσόμενων και κυρίως αναπτυσσόμενων χωρών (βλ. Chossudovsky 1997, Cuiperer

et al. 1997). Η νεοφιλελεύθερη πολιτική, εκφράζοντας ουσιαστικά τα συμφέροντα του πλέον διεθνοποιημένου τμήματος του κεφαλαίου, συνετέλεσε αποφασιστικά στην παραπέρα ενίσχυση της διεθνοποίησης του κεφαλαίου. Με την αυξανόμενη διεθνική οικονομική ολοκλήρωση και τον ανερχόμενο συντονιστικό ρόλο του ΔΚ, η κυρίαρχη πλέον νεοφιλελεύθερη πολιτική αποκτά μια καταθλιπτική ομοιογένεια, οδηγώντας σε ένα είδος Ενιαίας Σκέψης και άκαμπτης ορθοδοξίας.

Μετά από μια εφαρμογή για δύο περίπου δεκαετίες, *τα αποτελέσματα της νεοφιλελεύθερης αυτής πολιτικής* δεν είναι μόνο εξοντωτικά για τους εργαζόμενους, αλλά απογοητευτικά ακόμα και για τους ίδιους τους εμπνευστές της. Ενίσχυση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, αυξημένη ανεργία και οικονομική αστάθεια, διόγκωση των κοινωνικών και εξωτερικών χρεών και δραματική οικολογική υποβάθμιση σε πλανητικό επίπεδο. Με τη συρρίκνωση των μισθών και των κοινωνικών δαπανών, ανακάμπτει η κερδοφορία του κεφαλαίου από τα τέλη της δεκαετίας του '80, αλλά οι ρυθμοί μεγέθυνσης παραμένουν χαμηλοί καθ' όλη τη δεκαετία του '90, με προσωρινή ίσως εξαίρεση τις ΗΠΑ. Ο στόχος της μείωσης του πληθωρισμού έχει σε γενικές γραμμές επιτευχθεί, αλλά αυτό δεν διασφαλίζει την οικονομική ανάπτυξη και οι ρυθμοί της ανεργίας αυξάνονται σταθερά, ενώ τα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού διευρύνονται. Γίνεται όλο και περισσότερο αντιληπτό ότι η εμμονή στο στόχο της μείωσης του πληθωρισμού, τη στιγμή μάλιστα που η ανεργία καλπάζει, αντανακλά μια καθαρά ταξική οπτική και εξυπηρετεί τα συμφέροντα συγκεκριμένων μερίδων του κεφαλαίου (βλ. Cleaver 1995, 157-61, Weller 1996, Brenner 1998, 251, Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι 1999, Τομπάζος 1999, 51-52). Εδώ, βέβαια, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η επιβολή των νεοφιλελεύθερων αυτών πολιτικών δεν γίνεται αδιαμαρτύρητα, αλλά αποτελεί αντικείμενο ταξικής πάλης, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Οι συγκυριακοί, όμως, συσχετισμοί δεν επιτρέπουν στην πλευρά της εργασίας παρά έναν κυρίως αμυντικό, συχνά αποσπασματικό, και ως εκ τούτου αναποτελεσματικό ρόλο. Η ογκούμενη, μετά τη μάχη του Σηάτλ, αντιπαράθεση στον νεοφιλελευθερισμό και την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση ανοίγει ίσως μια, υπό όρους, ελπιδοφόρα προοπτική.

Η προφανής αυτή *αποτυχία του νεοφιλελευθερισμού* και τα ακραία προβλήματα στα οποία έχει οδηγήσει η προωθούμενη «παγκοσμιοποίηση» έχουν, όπως ήταν φυσικό, *εγείρει σοβαρές κριτικές*, τόσο εσωτερικές, όπως έχει γίνει σαφές από τη διαμάχη γύρω από τη λεγόμενη «συναίνεση της Ουάσιγκτον» και την προσπάθεια διαμόρφωσης μιας «μετα-συναίνετης» προσέγγισης (βλ. Stiglitz 1998, Panitch 1998, Gore 2000), όσο και εξωτερικές, οι οποίες, είτε στοχεύουν απλώς τη νεοφιλελεύθερη διαχείριση και την «παγκοσμιοποίηση» (βλ., μεταξύ άλλων, Kirshner 1999, Βεργόπουλος 1999, Τομπάζος 1999), είτε αποκτούν ένα σαφές αντικαπιταλιστικό περιεχόμενο (Palacios 1993, Guttman 1994, 9-15, Bonefeld and Holloway 1995, 215-25, MacEwan 1999). Οι κριτικές αυτές έρχονται να ενισχύσουν ή να εμπλουτίσουν *ορισμένες θεωρητικές διαμάχες* και προβληματισμούς, που έχουν αναπτυχθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες, και έχουν ασκήσει, ή θα μπορούσαν να ασκήσουν, σημαντική επίδραση

στις ασκούμενες οικονομικές πολιτικές ή να συμβάλουν στη διαμόρφωση πραγματικά εναλλακτικών πολιτικών. Καθώς ορισμένες απ' αυτές τις συζητήσεις είναι σε σημαντικό βαθμό ιδεολογικά προσανατολισμένες, ενδέχεται σε αρκετές περιπτώσεις να δημιουργούν συγχύσεις μάλλον και παραπλάνηση παρά να βοηθούν στο φωτισμό των ουσιαστικών πλευρών των συγκρουόμενων συμφερόντων. Εδώ θα περιοριστούμε ενδεικτικά σε μια σύντομη μόνο ή επιγραμματική αναφορά σε ορισμένες απ' αυτές τις συζητήσεις.

Η συζήτηση κατ' αρχάς γύρω από τη *σχέση κράτους-αγοράς* υπήρξε συνήθως παραπλανητική, καθώς η συνήθης βεμπεριανή και αντιθετική θεώρηση αυτής της σχέσης έχει ελάχιστη σχέση με τη διαλεκτικά εξελισσόμενη πραγματικότητα, στα πλαίσια της οποίας το κράτος συντελεί αποφασιστικά στην ανάπτυξη της αγοράς, εξυπηρετεί σε μεγάλο βαθμό τα ίδια κοινωνικά συμφέροντα και προσδιορίζεται το ίδιο σημαντικά από τις δυνάμεις της αγοράς και του κεφαλαίου. Με αυτή την έννοια, ενώ το ζήτημα αυτό είναι σημαντικό στο βαθμό που άπτεται της νομιμοποίησης της κυρίαρχης τάσης των ιδιωτικοποιήσεων, η σημασία του σχετικοποιείται σε ό,τι αφορά τη συζήτηση γύρω από το μικρότερο ή μεγαλύτερο κράτος.

Με τις αρνητικές εμπειρίες της ανάπτυξης κατά τις τελευταίες δεκαετίες (σε Δύση και Ανατολή) και την εκτεταμένη κριτική από τη σκοπιά του νεοφιλελευθερισμού, έχει σε σημαντικό βαθμό απονομιμοποιηθεί ο *ρόλος του εθνικού κράτους*. Ως συνέπεια αυτού του γεγονότος, αλλά και της ραγδαίας διεθνοποίησης της παραγωγής και του κεφαλαίου, υπήρξε η αυξανόμενη σημασία και ο ανερχόμενος συντονιστικός ρόλος των διεθνών οργανισμών (του αναδυόμενου ΔΚ), καθώς και η επεκτεινόμενη συζήτηση γύρω από το ρόλο και τη σημασία της «κοινωνίας των πολιτών» (βλ. UNCTAD 1998, 60, MacEwan 1999, 156-57, 229-33). Το ζήτημα εδώ αφορά, προφανώς, άμεσα τους *φορείς διαμόρφωσης και άσκησης οικονομικής πολιτικής*. Σε ό,τι αφορά τη λεγόμενη «κοινωνία των πολιτών», αρκεί εδώ να σημειώσουμε ότι, πέρα από την ουσιαστική ασάφεια του όρου και ορισμένες θετικές πλευρές που αφορούν την ενεργοποίηση της λαϊκής συμμετοχής, η αταξική προσέγγιση που συνοδεύει αυτή την έννοια τείνει να αδρανοποιεί την κοινωνική κριτική και να καθιστά ατελέσφορη και εύκολα ενσωματώσιμη την οποιαδήποτε προσπάθεια κοινωνικής παρέμβασης.

Κατά τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα, αναπτύσσεται επίσης μια έντονη κριτική στον κυρίαρχο νεοφιλελευθερισμό από αριστερίζουσες κενυσιανές θέσεις, στηριζόμενη στο έργο του ίδιου του Κένυς και σε ορισμένες μαρξιστικές επιρροές. Η *αντι-νεοφιλελεύθερη* αυτή κριτική εστιάζεται κυρίως στην απορρύθμιση και την ανάγκη ανασυγκρότησης του «κοινωνικού κράτους», καθώς και στα βασικά μέσα ή τις προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής (δημοσιονομική/νομισματική πολιτική, ανεργία/πληθωρισμός κ.λπ.), αποσκοπώντας σε τελική ανάλυση στην υπέρβαση του νεοφιλελευθερισμού και στην αναβίωση μιας κενυσιανού τύπου ρύθμισης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (βλ. Βεργόπουλος 1999, 366-69, 380-81, Τομπάζος 1999, 118-19, 127, 135, Kirshner 1999, Garrett 2000).

Η κριτική αυτή συνδυάζεται συνήθως με μια αριστερίζουσα επίσης, και μάλλον

επιφανειακή κριτική της «παγκοσμιοποίησης», στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί προηγουμένως. Αυτής της κατηγορίας οι επικριτές της «παγκοσμιοποίησης», που υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι νέο φαινόμενο, παραγνωρίζουν ουσιαστικά τη γεωγραφικά και εθνικά απεριόριστη φύση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και εκμετάλλευσης, υποβαθμίζουν την ανάγκη αντικαπιταλιστικού αγώνα και, μένοντας σε μια φαινομενολογική εξέταση της καπιταλιστικής ανάπτυξης και απολυτοποιώντας την κρατική μορφή των καπιταλιστικών σχέσεων (εθνικό κράτος), επιχειρούν τελικά να δημιουργήσουν τις ιδεολογικοπολιτικές και κοινωνικές προϋποθέσεις για την *ανασυγκρότηση της «εθνικής οικονομίας»*, μιας νέας κενυσιανής ρύθμισης και μιας *αντίστοιχης σοσιαλδημοκρατικής ουτοπίας*. Μια τέτοια ουτοπία, όμως, είναι πλέον αντικειμενικά ανεδαφική και ανέφικτη.

Σε αντίθεση με την προσέγγιση αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, από μια περισσότερο συγκροτημένη *μαρξιστική άποψη*, ότι η ολότητα των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής αποτελεί, από τη φύση της, μια παγκόσμια (διεθνή) πραγματικότητα. Αν, επομένως, η εδαφικά απεριόριστη φύση των καπιταλιστικών σχέσεων και οι ραγδαία διεθνοποιούμενες υλικές συνθήκες, που αντανakλώνται στη θεσμική κατοχύρωση του νόμου της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας και των συμβάσεων και στο διεθνή ρόλο του χρήματος, στοιχειοθετούν μια κρατική οντότητα ως πολιτική αποκρυστάλλωση των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας, αυτή η οντότητα αφορά μάλλον το αστικό κράτος γενικά και όχι ένα οποιοδήποτε μεμονωμένο εθνικό κράτος. Με αυτή την έννοια, μολονότι ιστορικά το κράτος έχει συγκροτηθεί πολιτικά σε εθνική βάση και τα επιμέρους εθνικά κράτη εξακολουθούν να βρίσκονται σε αντιπαράθεση, στην προσπάθειά τους να εκτρέψουν μεγαλύτερες ροές χρήματος και πλούτου προς τη δική τους επικράτεια και προς όφελος της μερίδας του «εθνικού» κεφαλαίου, η ραγδαία διεθνοποίηση της καπιταλιστικής ανάπτυξης καθιστά ακόμα πιο προφανή την αποτυχία των προγενέστερων αναλύσεων που ήταν προσηλωμένες στην εθνική οικονομία (βλ. Holloway 1995, 123, 136, Bonefeld 1995, 197).

Όπως γίνεται σαφές από τα παραπάνω και σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις, η αυξανόμενη διεθνική οικονομική ολοκλήρωση του καπιταλισμού, στο νέο στάδιο ανάπτυξής του, και ο αναδυόμενος ρόλος του ΔΚ (καπιταλιστικά φόρουμ, διεθνείς οργανισμοί κ.λπ.) τείνουν να επιβάλουν *σοβαρούς περιορισμούς στην αυτόνομη διαμόρφωση και άσκηση εθνικής οικονομικής πολιτικής*. Χαρακτηριστική είναι, εν προκειμένω, η αναφορά τούρκου οικονομολόγου στη σχέση της χώρας του με τους διεθνείς οργανισμούς και το ΔΝΤ ειδικότερα, και σε σχετικό πρόγραμμα το οποίο επιβάλλει στη χώρα μια μείωση των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και έναρξη διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, που περιλαμβάνουν το συνταξιοδοτικό σύστημα, τους κανόνες λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος και ιδιωτικοποιήσεις. Όπως επισημαίνεται από τον ίδιο, «ο σχεδιασμός και η εφαρμογή οικονομικών πολιτικών σταδιακά απομακρύνεται από τον έλεγχο του πολιτικού χώρου και γίνεται πλέον αποκλειστικό δικαίωμα της γραφειοκρατίας σε στενή συνεργασία με το Ταμείο» (Εκιντζί 2000). Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν, σε κάποιο βαθμό, όλες τις χώρες και όχι μόνο τις λιγότερο ανα-

πτυγμένες (βλ. Seidman 1993, UNCTAD 1998, 59-74, MacEwan 1999, 145, 155-57). Αφορούν ακόμα και τις πιο αναπτυγμένες χώρες όπως οι ΗΠΑ (βλ. Guttman 1994, 5, 323). Σχετικά με το ρόλο των διεθνών οργανισμών κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ο R. Guttman επισημαίνει εύστοχα τα εξής:

«Μαζί, αυτοί οι θεσμοί συνθέτουν για πρώτη φορά μια διεθνή κρατική οντότητα με την ικανότητα να υποτάσσει εθνικές κυβερνήσεις. Η συμμετοχή σε σχετικούς φορείς συνεπάγεται την αποδοχή των γενικών τους αρχών, προσήλωση στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων τους και συμμόρφωση προς τις συμφωνίες τους. Η αποτυχία ανταπόκρισης σ' αυτές τις υποχρεώσεις μπορεί να οδηγήσει σε κυρώσεις. Οι διεθνείς αυτοί φορείς μπορούν έτσι να πιέσουν εθνικές κυβερνήσεις να υιοθετήσουν ορισμένα μέτρα που θεωρούνται αναγκαία ή να αποφύγουν συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές που θεωρούνται ανεπιθύμητες. ... στις μέρες μας οι *de facto* εξουσίες των διεθνών οργανισμών συχνά υπερβαίνουν τις *de jure* εξουσίες των υποτίθεται κυρίαρχων εθνών» (1994, 341-42).

Παίρνοντας υπόψη τους γενικούς αυτούς περιορισμούς και προσανατολισμούς που επιβάλλονται στη διαμόρφωση και άσκηση της οικονομικής πολιτικής από το διεθνές περιβάλλον και ειδικότερα από το ανερχόμενο ΔΚ, είναι σκόπιμο να προχωρήσουμε στη συνέχεια σε μια ειδικότερη διερεύνηση των εσωτερικών κοινωνικοπολιτικών συνθηκών, αλλά και των σημαντικότερων εξωτερικών επιδράσεων και καθορισμών στη διαμόρφωση και άσκηση οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα.

4. Η διαμόρφωση και η άσκηση της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα

Για να κατανοηθούν επαρκώς οι διεθνείς αλλά και οι εσωτερικοί καθορισμοί στη διαμόρφωση και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα, είναι πρωταρχικά αναγκαίο να λάβουμε υπόψη την κοινωνικο-ταξική συγκρότηση και τις διαρθρωτικές αλλαγές της εθνικής οικονομίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς και την αυξανόμενη ολοκλήρωσή της μέσα στα πλαίσια της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας οικονομίας. Οι ίδιες, βέβαια, αυτές οι αλλαγές θα πρέπει να κατανοηθούν, σε σημαντικό βαθμό, ως αποτέλεσμα των πολιτικών (οικονομικών και γενικότερων) που διαμορφώθηκαν σε διεθνές επίπεδο και εφαρμόστηκαν και στην Ελλάδα, ή των πολιτικών και οικονομικών επιλογών για τις οποίες την κύρια ευθύνη φέρει το ελληνικό κράτος και οι εκάστοτε κυβερνήσεις. Ιδιαίτερα, πάντως, κατά τα τελευταία χρόνια, υπάρχουν επαρκέστερες ενδείξεις, και οι παροικούντες την Ιερουσαλήμ γνωρίζουν, ότι στους βασικούς τομείς και τα ζητήματα της οικονομικής πολιτικής, για να μην αναφερθούμε σε ακόμα γενικότερα ζητήματα, οι διεθνείς καθορισμοί υπήρξαν αποφασιστικής σημασίας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την ανάλυση και τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν σχετικά με τον αυξανόμενο ρόλο του ΔΚ. Με άλλα λόγια, όλες σχεδόν οι κοινωνικοοικονομικές μεταρρυθμίσεις που έχουν δρομολογηθεί στην Ελλάδα κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες (στην παιδεία, την υγεία, τις εργασιακές σχέσεις, το ασφαλιστικό κ.λπ.) και οι πολιτικές μείζονος σημασίας εκπορεύονται από κάποιες εκθέσεις ή κα-

τευθύνσεις του ΟΟΣΑ και του ΔΝΤ, κάποιες συμφωνίες ή αποφάσεις της Διεθνούς Τράπεζας, του ΠΟΕ (πρώην GATT) ή της Ε.Ε.

Η ίδια η Ε.Ε., η οποία πρωτοστατεί στις διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ για μια ακόμα μεγαλύτερη απελευθέρωση του εμπορίου και των επενδύσεων, προωθεί ουσιαστικά μια νεοφιλελεύθερη πολιτική και μια αδιαφανή και ανεξέλεγκτη εμπορική πολιτική, που καταρτίζεται από τους γραφειοκράτες της, ερήμην των λαών, και με σοβαρές επιπτώσεις στα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα και στο περιβάλλον. Το ίδιο ισχύει και για τις πολιτικές που σχετίζονται με τις κοινωνικές δαπάνες (παιδεία, υγεία, κοινωνική ασφάλιση, πολιτισμός) και τις πολιτικές που στοχεύουν στην αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων και την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης της εργασίας, πολιτικές που διαμορφώνονται σε αгаστή συνεργασία με φορείς όπως ο Σύνδεσμος Ευρωπαίων Βιομηχάνων και Εργοδοτών (UNICE) και ο Διατλαντικός Επιχειρηματικός Διάλογος (TABD). Σε γενικές γραμμές, η οικονομική και κοινωνική πολιτική της Ε.Ε. εδράζεται στις ισχυρές διεθνικές επιχειρήσεις και, ως νεοφιλελεύθερη πολιτική, εξυπηρετεί τα συμφέροντα του πλέον διεθνοποιημένου τμήματος του κεφαλαίου (βλ. Van Arpeldoorn 1998, Balanyá et al. 2000), πράγμα που ισχύει και για τα κράτη-μέλη όπως η Ελλάδα, η οποία δεν υποτάσσεται απλώς στην πολιτική αυτή, αλλά εξυπηρετεί ενεργά τα συμφέροντα του πλέον διεθνοποιημένου τμήματος του ελληνικού κεφαλαίου.

Μέσα σ' αυτά τα γενικότερα πλαίσια, διεθνή και ευρωπαϊκά, δεν είναι τυχαίο που, κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η ασκούμενη οικονομική πολιτική στην Ελλάδα συγκλίνει στην κυρίαρχη διεθνώς νεοφιλελεύθερη πολιτική, ανεξαρτήτως του κόμματος που βρίσκεται στην εξουσία. Βασικά χαρακτηριστικά αυτής της πολιτικής αποτελούν, όπως είναι γνωστό, οι ιδιωτικοποιήσεις, η ταχύτατη απελευθέρωση του εμπορίου και των διεθνών ροών κεφαλαίου, η ουσιαστική κατάργηση του «κοινωνικού κράτους», η δημοσιονομική πειθαρχία, που εντάθηκε κατά τη διαδικασία μετάβασης προς την ΟΝΕ, αλλά θα διατηρηθεί και στη συνέχεια για την επίτευξη, υποτίθεται, της ουσιαστικής σύγκλισης, η μισθολογική καθήλωση και η εισοδηματική αφαίμαξη των εργαζομένων, και οι φοροαπαλλαγές και πολυποίκιλες ενισχύσεις προς το κεφάλαιο. Το ελληνικό κράτος αναδιατάσσει επιτελικά-στρατηγικά, ή αποκεντρώνει, ορισμένες από της αρμοδιότητές του, αλλά δεν χάνει την ισχύ του, έστω ως διεκπεραιωτής διεθνώς διαμορφωμένων πολιτικών, ούτε και περιορίζεται (κατά τη νεοφιλελεύθερη επιταγή) σε ό,τι αφορά τουλάχιστον τους εξοπλισμούς, τους κατασταλτικούς μηχανισμούς και τη δημιουργία παραγωγικών υποδομών για το κεφάλαιο. Μπορεί, βέβαια, η ΟΝΕ και η αυξανόμενη ολοκλήρωση μέσα στα πλαίσια της Ε.Ε. να συνεπάγονται την απώλεια της δυνατότητας άσκησης νομισματικής (και συναλλαγματικής) πολιτικής, και τον ασφυκτικό περιορισμό της δημοσιονομικής πολιτικής, μπορεί τα θεσμοθετημένα από την Ε.Ε. Σύμφωνα Σταθερότητας και Ανάπτυξης να προβλέπουν με κάθε λεπτομέρεια την οικονομική πολιτική που υποχρεούται να ασκεί το κράτος, μπορεί οι τάσεις ανισόμερης ανάπτυξης σε βάρος της χώρας να οξύνονται απ' αυτές τις πολιτικές (βλ. Carchedi 1999) και η χώρα να έχει το θλιβερό προνόμιο να βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις από άποψη κοινωνικών δαπανών και δαπανών για παιδεία και έρευνα, και στις πρώτες

θέσεις από άποψη μείωσης του κόστους εργασίας και αύξησης των κερδών, της ανεργίας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, μπορεί η μετατροπή της οικονομίας σε ένα απέραντο καζίνο να εγκυμονεί τεράστιους κινδύνους ..., αλλά όλα αυτά είναι ήσσονος σημασίας για την αστική τάξη και το κράτος. Εκείνο που είναι μείζονος σημασίας για το κράτος είναι το να επιτύχει τους βασικούς του στόχους ως «κοινός πολιτικός και οικονομικός διαχειριστής» του κεφαλαίου. Και οι στόχοι αυτοί δεν είναι άλλοι από την, παντοιοτρόπως, ανάσχεση της πτωχικής τάσης του ποσοστού του κέρδους, τη ληστρική αναδιανομή του προϊόντος και του πλούτου, τη βελτίωση των συνθηκών αξιοποίησης (κερδοφορίας) του κεφαλαίου, την προώθηση των αναπτυξιακών στόχων του κεφαλαίου σε εθνική και διεθνή κλίμακα και τη διασφάλιση της ιδεολογικής και πολιτικής του ηγεμονίας.

Οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται ακόμα καλύτερα, βοηθώντας βέβαια και του αυξανόμενου κοινωνικού αυταρχισμού, της κοινωνικής εξαθλίωσης και των ιδιωτικοποιημένων πλέον και κοινωνικά ανεξέλεγκτων ΜΜΕ, με την ιδεολογική ενσωμάτωση και τις κοινωνικο-παραγωγικές δραστηριότητες που συνεπάγονται οι «μεγάλες ιδέες του έθνους», που κατά τα τελευταία χρόνια δεν είναι άλλες από τον υποτίθεται ουδέτερο κοινωνικοοικονομικό εκσυγχρονισμό, την Ε.Ε. και την ΟΝΕ, το Χρηματιστήριο, την Ολυμπιάδα του 2004 και την «ισχυρή Ελλάδα». Όπως πάντα, η αστική τάξη επιχειρεί, και συχνά επιτυγχάνει, να προβάλλει ως εθνικούς στόχους τα δικά της οικονομικά και ηγεμονικά συμφέροντα, με αποτέλεσμα να ενσωματώνει στους στόχους αυτούς ένα όλο και μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, πράγμα που επιβεβαιώνεται, και στην Ελλάδα, από την καταθλιπτική επικράτηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, την ουσιαστική πολιτική σύγκλιση στον κεντρώο χώρο και πάνω στη βάση της ίδιας οικονομικής πολιτικής, και την ολοκληρωτική σχεδόν αστική ιδεολογική ηγεμονία. Εντυπωσιακή είναι ακόμα και η ενσωμάτωση του μεγαλύτερου μέρους της διανοήσης (περιλαμβανομένης και της πανεπιστημιακής), όπως ενδεικτικά φαίνεται από τις λίστες υποψηφίων βουλευτών (ιδιαίτερα Επικρατείας) κατά τις πρόσφατες εκλογές και από τη στέλεψη των οικονομικών μηχανισμών κατά τα τελευταία χρόνια.

Οι κοινωνικο-διαρθρωτικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων, οι βασικές τάσεις της οικονομικής πολιτικής, αλλά και οι παρατηρούμενες κοινωνικοπολιτικές πρακτικές δεν αποτελούν παρά μια συγκεκριμένη έκφραση των γενικότερων δομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του νέου σταδίου του *ολοκληρωτικού καπιταλισμού* που σκιαγραφήθηκαν παραπάνω. Με τις ασκούμενες πολιτικές, μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, οδηγούμαστε σε επικίνδυνες και συχνά μη αναστρέψιμες εξελίξεις για τον άνθρωπο, την ποιότητα ζωής και το περιβάλλον. Μέσα σ' αυτά, λοιπόν, τα πλαίσια, μπορεί κανείς να διακρίνει τρία κυρίως πολιτικοοικονομικά ρεύματα που αφορούν ή επηρεάζουν την διαμόρφωση και άσκηση της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα:

(α) Την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη / εκσυγχρονιστική πολιτική, που ενοποιεί και οδηγεί, σε μια εντυπωσιακή σύγκλιση προς το κέντρο, ολόκληρο το παραδοσιακό αστικό σκηνικό,

(β) Μιαν αριστερίζουσα, αντι-νεοφιλελεύθερη κριτική, η οποία στηρίζεται στη σύ-

γκλιση μιας σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής και ενός πατριωτικού ή ευρωπαϊκού μικροαστικού εκσυγχρονισμού, που εύκολα μπορεί να ενσωματωθεί στο κυρίαρχο ρεύμα, και

(γ) Ένα αριστερό, αντικαπιταλιστικό ρεύμα, που εστιάζεται σε μια μαρξιστική προσέγγιση των εξελίξεων και στην ανάγκη ενός ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνίας.

5. Συμπεράσματα και προοπτικές

Στην εργασία αυτή αναλύθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του σύγχρονου, νέου σταδίου του *ολοκληρωτικού καπιταλισμού*, και επισημάνθηκαν η εξελισσόμενη συγκρότηση και ο αυξανόμενος ρόλος του ΔΚ, σε συνάρτηση με το μεταβαλλόμενο ρόλο του εθνικού κράτους. Ο ανερχόμενος αυτός ρόλος του ΔΚ, το οποίο αποτελεί μια νέα ιδιόμορφη και αντιφατική οντότητα που δεν θα πρέπει σε καμιά περίπτωση να συγκρίνεται με τα γνωστά εθνικά κράτη, και η σχέση του με τα επιμέρους εθνικά κράτη σκιαγραφήθηκαν μέσα από την εξέταση των συνθηκών διαμόρφωσης και άσκησης της οικονομικής πολιτικής.

Σε ό,τι αφορά τα βασικά ρεύματα της οικονομικής πολιτικής, μπορούμε συμπερασματικά να επισημάνουμε ότι, ενώ η νεοφιλελεύθερη πολιτική εξυπηρέτησε και εξακολουθεί ίσως να εξυπηρετεί, μέσα σε ορισμένα ιστορικά όρια, τα συμφέροντα του κεφαλαίου, η νεοκλασική σκέψη που τη στηρίζει αποτυγχάνει, με την εμμονή της στο χρησιμοθηρικό και ανιστορικό υπόδειγμα της αγοραίας ισορροπίας και στην έννοια της «εθνικής οικονομίας», να συλλάβει τις συντελούμενες σε διεθνές επίπεδο διαρθρωτικές εξελίξεις (βλ. και Guttman 1994, 9-15). Από την άλλη μεριά, ορισμένα ρεύματα αριστερής (ή αριστερίζουσας) κριτικής, παρά την περιορισμένη (μη ανατρεπτική) κριτική τους προς το νεοφιλελευθερισμό, εμμένοντας επίσης στην έννοια και τη σημασία της εθνικής οικονομίας, τείνουν σταδιακά να ενσωματώνονται στην εκσυγχρονιστική λογική και την κυρίαρχη οικονομική πολιτική. Έτσι, η ρηχή κριτική στην «παγκοσμιοποίηση» και ο μικροαστικός εθνικισμός τείνουν επίσης να ενσωματωθούν στον κοσμοπολιτισμό του διεθνικού κεφαλαίου και στην ενιαία και κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη οικονομική σκέψη και πολιτική. Αυτή η τάση ενσωμάτωσης ενισχύεται ακόμα από τις ιδεολογικές προκαταλήψεις ορισμένων τέτοιων ρευμάτων, και την προσήλωσή τους στην Ε.Ε. (βλ., π.χ., Τομπάζος 1999), τη στιγμή μάλιστα που η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μπορεί εύλογα να θεωρηθεί ως ένα πρώτο βήμα προς μια ευρύτερη διεθνή ολοκλήρωση (διεθνοποίηση) του κεφαλαίου.

Σε αντίθεση με το κυρίαρχο ρεύμα και τις παραπάνω περιορισμένες κριτικές, μια αριστερή, ταξική και διεθνοιστική προσέγγιση, πάνω στη βάση του μαρξισμού, και τα υπόγεια κοινωνικά ρεύματα της αμφισβήτησης και της κοινωνικής ανατροπής, αγκομαχώντας, πασχίζουν να ανοίξουν δρόμο και να βγουν στην επιφάνεια για να ανατρέψουν τα κοινωνικά δεδομένα και την καταθλιπτική αστική απαισιοδοξία που έχει συσσωρευτεί στις αρχές του νέου αιώνα, και για να επηρεάσουν καταλυτικά, όχι μόνο την οικονομική πολιτική, αλλά το σύνολο της πολιτικής, αλλάζοντας τον κόσμο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Albo, G. and A. Zuege (1999), «European Capitalism Today: Between the Euro and the Third Way», *Monthly Review*, 51(3), σσ. 100-119.
- Amin, S. (2000), «The Political Economy of the Twentieth Century», *Monthly Review*, 52(2), σσ. 1-17.
- Balanyá, B. et al. (2000), *Europe Inc. ; Regional & Global Restructuring and the Rise of Corporate Power*, London, Pluto Press.
- Βεργόπουλος, Κ. (1998), «Κρίση της Παγκοσμιοποιητικής Πολιτικής», *ΘΕΣΣΕΣ*, τ. 66, σσ.99-111.
- Βεργόπουλος, Κ. (1999), *Παγκοσμιοποίηση – η μεγάλη χίμαιρα*, Αθήνα, εκδ. Ν. Σύνορα.
- Bonfeld, W. (1995), «Money, Equity and Exploitation: An Interpretation of Marx's Treatment of Money», in Bonfeld, W. and J. Holloway [eds], *Global Capital, National State and the Politics of Money*, London, Macmillan.
- Bonfeld, W. and J. Holloway [eds] (1995), *Global Capital, National State and the Politics of Money*, London, Macmillan.
- Brecher, J. et al. [eds] (1993), *Global Visions: Beyond the New World Order*, Boston, South End Press.
- Brenner, R. (1998), «The Economics of Global Turbulence», *New Left Review*, No 229.
- Bryan, D. (1995), *The Chase Across the Globe: International Accumulation and the Contradictions for Nation States*, Boulder, Westview Press.
- Burbach, R. and W. Robinson (1999), «The Fin De Siecle Debate: Globalization as Epochal Shift», *Science & Society*, 63(1), 10-39.
- Carchedi, G. (1999), «Η Παγκοσμιοποίηση του Καπιταλισμού και η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) της Ευρώπης», στο Α. Βλάχου (επιμ.), *Σύγχρονη Οικονομική Θεωρία: Ριζοσπαστικές κριτικές του Νεοφιλελευθερισμού*, Αθήνα, Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός.
- Chossudovsky, M. (1997), *Globalization of Poverty: Impacts of IMF and World Bank Reforms*, London, Zed Books.
- Cleaver, H. (1995), «The Subversion of Money-as-Command in the Current Crisis», in Bonfeld, W. and J. Holloway [eds] (1995), *Global Capital, National State and the Politics of Money*, London, Macmillan.
- Culperer, R. et al. [eds] (1997), *Global Development Fifty Years after Bretton Woods*, London, Macmillan.
- Dicken, P. (1998), *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity*, 3rd edition, New York, Guilford Press.
- «Ευρωπαϊκοί Οικονομολόγοι» (1999), «Δήλωση», *Ημερησία* (Τα τετράδια της Οικονομίας), 11/12/99.
- Garrett, G. (2000), «Capital mobility, exchange rates and fiscal policy in the global economy», *Review of International Political Economy*, 1(1), 153-170.
- Gore, Ch. (2000), «The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries», *World Development*, 28(5), 789-804.
- Guttman, R. (1994), *How Credit-Money Shapes the Economy: The United States in a Global System*, Armonk, New York, M.E. Sharpe.
- Hirst, P. and Thompson, G. (1992), «The problem of "globalization": international economic

- relations, national economic management and the formation of trading blocs», *Economy and Society*, 21(4), 357-396.
- Hirst, P. and G. Thompson (1996), *Globalization in Question*, Cambridge, Polity Press.
- Holloway, J. (1994), «Global Capital and the National State», *Capital & Class*, No 52.
- Holloway, J. (1995), «Global Capital and the National State», in Bonefeld, W. and J. Holloway [eds], *Global Capital, National State and the Politics of Money*, London, Macmillan.
- Kirshner, J. (1999), «Keynes, capital mobility and the crisis of embedded liberalism», *Review of International Political Economy*, 6(3), 313-337.
- Λιοδάκης, Γ. (2000α), «Το νέο στάδιο του ολοκληρωτικού καπιταλισμού και η ευρωπαϊκή οικονομική ενοποίηση», *ΟΥΤΟΠΙΑ*, No 39.
- Λιοδάκης, Γ. (2000β), «"Παγκοσμιοποίηση" ή διεθνοποίηση του κεφαλαίου, και ο μεταβαλλόμενος ρόλος του κράτους», υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου *Εξουσία και Κοινωνίες στη «Μεταδιπολική» Εποχή*, Χανιά, 25-27/8/00.
- MacEwan, A. (1999), *Neo-Liberalism or Democracy? Economic Strategy, Markets, and Alternatives for the 21st Century*, London, Zed Books.
- Mann, M. (1997), «Has globalization ended the rise and rise of the nation-state?», *Review of International Political Economy*, 4(3), 472-496.
- Μηλιός, Γ. (1997), *Θεωρίες για τον Παγκόσμιο Καπιταλισμό*, Αθήνα, Κριτική.
- Palacios, J. (1993), «Building an Alternative World Order: What is to be Done?», in J. Brecher et al. [eds], *Global Visions: Beyond the New World Order*, Boston, South End Press.
- Panitch, L. (1998), «"The State in a Changing World": Social-Democratizing Global Capitalism?», *Monthly Review*, 50(5), 11-22.
- Πελαγίδης, Θ. (1999), «Όψεις και Επιπτώσεις της Παγκοσμιοποίησης των Εμπορικών Ροών», *Θέσεις*, τ. 67, σσ. 37-69.
- Robinson, W. and J. Harris (2000), «Towards A Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class», *Science & Society*, 64(1): 11-54.
- Scherrer, C. (1994), «Industrial Policy Internationalism: Maintaining the commitment to a liberal world market order», *Socialist Review*, 23(4), 79-98.
- Seidman, G. (1993), «Facing the New International Context of Development», in J. Brecher et al. [eds], *Global Visions: Beyond the New World Order*, Boston, South End Press.
- Shaw, M. (1997), «The state of globalization: towards a theory of state transformation», *Review of International Political Economy*, 4(3), 497-513.
- Stiglitz, J. (1998), «More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus», WIDER Annual Lecture, Helsinki, Finland.
- Sutcliffe, B. and A. Glyn (1999), «Still Underwhelmed: Indicators of Globalization and Their Misinterpretation», *Review of Radical Political Economy*, 31(1), 111-132.
- Τομπάζος, Σ. (1999), *Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση: Εισαγωγή στην κριτική της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- UNCTAD (1998), *World Investment Report 1998: Trends and Determinants*, N. Y. and Geneva, United Nations.
- Van Apeldoorn, B. (1998), «Transnationalization and the Restructuring of Europe's Socioeconomic Order: Social Forces in the Construction of "Embedded Neoliberalism"», *International Journal of Political Economy*, 28(1), 12-53.
- Weiss, L. (1998), «Globalization and the myth of the powerless state», *New Left Review*, No 225.

- Weller, Ch. (1996), «How International Finance Facilitates Corporate Mobility», *Socialist Review*, 96 (3-4), 181-193.
- Wood, Meiksins E. (1999), «Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States», *Monthly Review*, 51(3), 1-12.
- Yaghmaian, B. (1998), «Globalization and the State: The Political Economy of Global Accumulation and Its Emerging Mode of Regulation», *Science & Society*, 62(2), 241-265.